

TEGNAPI VILÁGUNK

*Lokális, tájegység szintű társadalmi jelenségek és folyamatok –
társadalomtörténeti megközelítésben*

SZAKMAI FÓRUM

Csikszereda, 2025. november 19.

A Magyar Tudomány Ünnepe 2025 jubileumi rendezvénysorozat keretében *VIDÉK – TUDOMÁNY – TÁRSADALOM* címmel került megszervezésre Csikszeredában a 2025. november 19-24 közti időszakban a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának 200 éves évfordulóját ünneplő szakmai programsorozat: konferencia, könyvbemutató, térségi társadalomtudományi kiadványok kiállítása, kerekasztal formában szervezett on-line közvetített szakmai fórum.

A SZAKMAI FÓRUM témaválasztását az indokolta, hogy 1989 után a térségben többszázas nagyságrendben jelentek meg olyan helyi jellegű szakmai kiadványok, amelyek egy-egy település társadalomtörténetéről tettek közzé szakmai anyagokat. A helyi társadalomtörténet ilyen jelentős mennyiségű feltárása és közzététele olyan folyamat, amely egyfelől megérdemli a szakmai figyelmet és elemzést, ugyanakkor felveti azt a kérdést is, hogy ezt a folyamatot hogyan lehet szakmai, szakpolitikai eszközökkel támogatni, milyen irányban lehetne tovább fejleszteni. A *szakmai fórum* előkészítéseként *vitaindító* készült. A rendezvény keretében elhangzott hozzászólások bővített, részben átdolgozott változataiból készült a Pro Scientia Ruralis számára az alábbi összeállítás. Az egyes hozzászólások tartalmi és formai szempontból többfélék, ezt a sokszínűséget megtartva tervezzük azt, hogy a következő időszakban a hozzászólások körét tovább bővítsük. A rendezvény szakmai előkészítése során felhasználtuk a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében zajlott korábbi, hasonló témájú kutatási programok és publikációk anyagait. Ezek anyagaira, valamint a jelenlegi és további hozzászólásokra alapozva ebben a témakörben összefoglaló jellegű tanulmány és javaslatcsomag összeállítását tervezzük.

Vitaindító

Kiindulópontként két térségi társadalmi folyamatra, fordulatra szeretnénk felhívni a figyelmet.

A romániai rendszerváltást követő időszakban a székelyföldi térségben gyors és erőteljes település rehabilitációs (visszaállítási) folyamat indult be (a lokális léptékű társadalmi alakzatok felértékelődése), amelyben a helyi fejlesztési elvárások és elképzelések megfogalmazása mellett hangsúlyos szerepet kapott a helyi identitás rehabilitációja, a szimbolikus térhasználat sokféle eseménye. Ebben a mentális, szimbolikus és szervezeti jellegű rehabilitációs folyamatban kulcsfontosságú szerepet kapott a települések közelmúltbeli vagy távolabbi *társadalomtörténete*. (Jellemző példaként említhetjük a település korábbi meghatározó eseményeit, egyéniségeit, helyeit és épületeit, a lokalitás újból felidézett ünnepeit, a közösségi tulajdonformákat, a földtulajdonszerkezetre vonatkozó közösségi tudást stb.)

Ugyanebben az időszakban, nem függetlenül az előző pontban jelzett rehabilitációs folyamattól, nagymértékben megnövekedett a településeket elemző, azokat bemutató szakmai anyagok száma. A helyi vonatkozású szakmai munkák és kiadványok (helyi „monográfiák”, néprajzi gyűjtemények, helyi művelődéstörténeti kiadványok, adattárak és értéktárak, demográfiai vagy szociológiai elemzések/felmérések, településhez kapcsolódó egyetemi szakdolgozatok) száma több százra tehető, az egyes kiadványok/anyagok formai, műfaji, módszertani tekintetben sokfélék. Közös bennük a helyi társadalomtörténet hangsúlyos megjelenítése, a település szakmai vagy közéleti pozicionálására való törekvés, a holisztikus megközelítés igénye.

Kevés kivételtől eltekintve a helyi közösség számára készültek (a helyi igény minden jel szerint erős), kereskedelmi forgalomba többnyire nem kerültek, nem ismeretes olyan szakmai gyűjtemény, amelyben egy helyen ezeknek a kiadványoknak/anyagoknak a nagyobb része megtalálható lenne. Amennyiben az ilyen jellegű lokális kiadványok megjelenését térségi „folyamatként” jelöljük meg, akkor azt mondhatjuk, hogy a szó szoros értelmében vett bottom-up folyamatról van szó, spontán módon szerveződött, sokszereplős, sok terméket eredményező, pontszerű kezdeményezések sokaságából álló folyamatról, amely mögött nem mutatható ki átfogó koncepció, szerkezet, irányultság, intézményi vagy támogatási szerkezet. Az elkészült anyagok

összessége (a módszertani sokféleség és a szakmai egyenetlenség ellenére) nagyon jelentős mértékű térségi *társadalomismereti anyagot* tartalmaz, ennek döntő hányada társadalomtörténet.

A fentiekben említett két folyamat közös eleme a *helyi léptékű (vagy tájegység léptékű) társadalomtörténet hangsúlyos szerepe*.

A lokalitás rehabilitációs folyamata direkt vagy indirekt módon ösztönző, támogató kontextust képez a helyi „monográfiák” készítői és a kiadványok helyi fogadóközege számára. Az elkészült kiadványok/anyagok halmaza minden bizonnyal ettől az ösztönző kontextustól függetlenül is gyarapodna, a két folyamat azonban minden kétséget kizáróan támogatja, erősíti egymást. Az eredmény: jelentős mennyiségű társadalomtörténeti anyag felhalmozódása, illetve befogadói igény.

Milyen véleményt, álláspontot fogalmazhat meg ezzel a két komponenst tartalmazó térségi folyamatról (nem az elkészült kiadványokról!!!) az ezzel a vidéki térséggel foglalkozó társadalomkutató? Mérlegelve azt is, hogy a térségben nincsen olyan tudományos szervezeti keret (kutatóintézet), amely a térség településeinek, tájegységeinek társadalomtörténetével programszerűen foglalkozna. Az eddigi folyamat ismeretében illuzórikus lenne olyan elképzelést vázolni, amely ennek a folyamatnak valamiféle központosított működési modelljét fogalmazná meg.

Mit tehetne hozzá szakemberként, térségi társadalomkutatói tapasztalatok birtokában ehhez a folyamathoz?

A lokális társadalomtörténeti anyagok feltárásának, elemzésének, rendezésének, közzétételének fontossága aligha vitatható (vagyis: a vázolt térségi folyamatnak *szakmai értéke van*). Az is tény, hogy az ilyen anyagokkal kapcsolatban van társadalmi igény, elvárás (*térségi társadalmi hasznosság*). A továbbgondolás, az észrevételek, a javaslatok megfogalmazását az is indokolhatja, hogy a tegnapi világ, a közelmúlt szakmai feltárása és közzététele nem csupán kutatói ambíció/feladat kérdése, hanem társadalmi igény és elvárás is (társadalmi hasznosság elve). Ha társadalmi hasznosságban is gondolkodunk, akkor érdemes átgondolni azt (a térség ismeretében, az eddig felhalmozott társadalomkutatói tapasztalatok birtokában), hogy *melyek azok a térségi társadalomtörténeti folyamatok/jelenségek*

- amelyek a térség közelmúltját alapvetően meghatározták, a térségi társadalom mai jellemzőit megelőlegezték vagy alakították,

- amelyekkel kapcsolatban már van térségi kutatási tapasztalat is,
- amelyekkel célszerű lenne programszerűen, részletekbe menően, több szakembert is bevonva foglalkozni,
- és amely témakörök szakmai eredményeinek térségi közzététele társadalmi igényekre felel rá?

A folyamat értelmezése mellett természetesen *a továbblépést célzó javaslatok megfogalmazása* fontos, olyan kisebb vagy nagyobb léptékű szakmai elgondolások közzététele, amelyek mögött szakmai ismeret és/vagy kutatói tapasztalat áll és amelyek együttese (részletesebben kidolgozott változata) a társadalomtörténeti tudományos munka terén egyfajta térségi léptékű tudánypolitikai koncepcióként is elgondolható lehet. Nem utolsó sorban okkal feltételezhető, hogy az ilyen szakmai javaslatok – részletesebben kidolgozott formában – ösztönöznék, támogatnák vagy hasznosan kereteznék az ezután készülő lokális léptékű anyagok sokaságát is.

Bodó Julianna

A kvázi-nyilvános tér ünnepei a rendszerváltás előtti és azt követő időszakban

A rendszerváltás előtti évtizedekben a társadalmi szféra egy hármas felosztásban működött: a nyilvános társadalmi tér, a privát szféra és egy, a kettő közti terület: a kvázi-nyilvános szféra. Az első tkp. a hatalom által uralt tér, amely a diktatórikus politikai szerkezet erősödésével párhuzamosan egyre inkább a hatalom megmutatkozásának tere lett, egyre szigorúbban ellenőrzött társadalmi és fizikai térré vált. A magánélet viszont egyre jobban visszaszorult az otthon terébe, a privát szférába, és azokat a közösségi-kulturális értékeket, amelyek a hatalom számára nemkívánatosak voltak, el kellett rejtteni ebben a térben. A nyilvánosság és a privát szféra közé erős elválasztó vonal húzódott a hatalmi önkény kisajátító jellege és a mindennapi élet sajátos rejtőzködő attitűdje által. A diktatórikus hatalom kizárólag a szigorúan ellenőrzött nyilvános térben mutatkozott meg a népesség előtt, olyan alkalmakkor pedig előszeretettel, és az idő előrehaladtával már-már kizárólagosan az ünnep formáját öltötte magára. A nyilvánosság tere a hatalom és a népesség találkozásának ceremónikus alkalmá/helye lett, a ceremóniák során az ünnepi forgatókönyv a hatalom szimbólumainak kizárólagos használatára korlátozódott, a regnálóhatalom mindenhatóságának és örökérvényűségének felmutatásává vált. A privát szféra ünnepei viszont egyre kevesebbet tudtak használni a nyilvánosság fizikai és mentális

elemkészletéből, a maguk elzárt terében, a hatalmi önkény elől „elmenekített” formában őriztek olyan közösségi értékeket, amelyeknek nyilvános felmutatására, a közösségi identitás nyilvános megélésére nem volt lehetőség. Sajátosan alakult az általam kvázi nyilvánosságnak nevezett félhivatalos szféra működése. Ez a szféra a magánszférába menekített értékeket igyekezett időnként a privát szféra zártságából kiemelni és közösségi kontextusban felmutatni. Az ilyen alkalmak is az ünnep formáját öltötték magukra. Olyan terek voltak ezek – például a munkahelyek, kisebb lokális terek –, amelyek fizikailag inkább a nyilvánossághoz tartoztak, de alkalmanként informális események színtereivé is válhattak, és a hivatalosság-magánélet mozzanatainak egyvelegeként nem a nyilvános térre jellemző ellenőrzött formákban léptek fel.

A letűnt szocialista korszak ezen jelenségeinek elemzése fontos szakmai feladat lenne. Segítené megérteni a napjainkban zajló azon folyamatokat, amelyek a társadalmi tér rendszerváltás utáni újrastrukturálódásának nyomán indultak be. Mi történik ma a nyilvános térben? A közösségi értékek felmutatásának ünnepi alkalmai miért kezdik elveszíteni a közösség érdeklődését? Ezeket a kérdéseket gyakran feltesszük, és nehezen találjuk rá a választ. Nagyobb eséllyel értenénk meg ezen változásokat, a különböző társadalmi terek egymáshoz való viszonyának rugalmas elmozdulásait, ha sikerülne mélyebb rálátást nyerni az előzményekre.

Javaslatom elsősorban a társadalmi tér kvázi nyilvános szférájának a rendszerváltás előtti működésére és annak mai formáira irányul, ez ugyanis az a téma, amellyel igen kevesen és keveset foglalkoznak: hasznos lenne alapos kutatómunkával feltérképezni, hogy a szocialista rendszer hatalmi kényszerének nyomása alatt specifikus módon működő kvázi nyilvánosság milyen ceremónikus, ünnepi alkalmakat szervezett a rejtett közösségi értékek felmutatása céljából.

Két példa által szeretném megvilágítani a témát, a példák tárháza természetesen tovább bővíthető. Az egyik az iskolai munkaközösségek sajátos (Egyedi? Általános? Gyakori?) ünneplési gyakorlatának egyik esete. A nyolcvanas években vált szokássá, hogy ezekben a munkaközösségekben az alkalmazottak gyerekeinek érettségi ballagását megünnepelték. A helyszín az iskola (nem a ballagó diák iskolája, hanem a pedagógus szülő munkahelye) hivatalos tere volt, az esemény ideje a munkaidőn kívüli idő. Aktorai a főszereplő ballagó gyerekek, szüleik, testvéreik, valamint a gyerek szülőjének az adott iskolában dolgozó munkatársai. Az esemény évről évre egyre

grandiózusabbá, jelentősebbé nőtte ki magát: ünneplő ruhába öltözött résztvevők (főleg a főszereplők), ünnepi műsor (szavalatok, énekek), az iskola vezetőinek beszéde, gazdag enni-innivaló felhozatal (erről az ünnepelt szülei gondoskodtak), jókívánások, néha a hangulat emelkedése folytán még zene és tánc is. Az alkalom a magánélet eseménye. Az ünnepség tere hivatalos, munkahelyi fizikai tér. Az elhangzó versek, a köszöntő beszédek inkább a nyilvános ünnepek kelléktárába tartoznak, ezen alkalmakkor olyan közösségi-kisebbségi értékeket mutattak fel szimbolikus formában, amelyek a nyilvánosságból már kiszorultak. Az alkalom a hivatalos-privát szféra határmezsgyéjén egyensúlyozva, a privát alkalom leplelve valamelyest elfedve/védve magát olyan értékek kinyilvánítását kockáztatta meg, amelyek egy teljesen hivatalos ünnepi alkalmon már nem kerülhettek előtérbe.

A másik példa egy, a lokális térben lezajló eseményre vonatkozik. A múlt rendszerben már működő, napjainkban egyre növekvő dimenziójú ünnepi eseményről van szó: az évjárattalálkozókról. Ezen alkalmon a falu (vagy város, városrész) egyazon évben született lakóinak megünneplése zajlik. Ünnepelni a kerek évfordulókat szokás. A születésnap privát ünnep, de az évjárattalálkozók a falu eseményévé teszik az alkalmat ünnepi tér- és időhasználat, szimbólumkészlet, eseménysor és a bevont szereplők által. Az ünnepeltek a falu nyilvános terein jelennek meg: templom, iskola, temető, kultúrotthon, közösségi terek. Az elhangzó beszédek, műsorok közösségi szimbolikus elemeket tartalmaznak: helyi és nemzeti, vallási szimbólumok egyaránt megjelennek. Az ünnep megőrzi valamelyest a mindennapi színtereket és magatartásokat is: ünneplés, ajándékozás, vendéglátás családi-rokoni körben. A már régebbiről datálódó ünnep napjainkban egyre grandiózusabb válik. A rendszerváltás előtt ünnepségek alkalmával viszont ugyanaz a tendencia figyelhető meg, mint az előbbi példában: a nyilvánosságból kiszorult, a privát szférában rejtőzködő közösségi értékek felmutatása egy félnyilvános társadalmi térben.

Hogyan vizsgálható?

Mindkét esemény kapcsán – természetesen több példát is lehet keresni – érdemes számbavenni az ünnepi esemény alakulását a megváltozott társadalmi kontextusban: Mi az, ami ma is működik? Milyen változások léptek életbe? Mi tűnt el? Melyik szférába mi került át? Milyen előzményeken alapul mai működésük? Mi marad meg, mi alakul át, mi tűnik el? Hogyan alakulnak az identitáskonstrukciók?

Milyen identitás termelődik erőteljesebben: Személyes? Lokális? Nagyobb dimenziójú közösségi identitás? Az átalakult alkalmak miképp rendezik át a társadalmi tereket?

Hogyan lehetne elvégezni ezeket a vizsgálatokat? Az alapos terepmunka, terepismeret elengedhetetlen. Részletes, sűrű leírásokat érdemes készíteni az elemezni kívánt eseményekről. Fontos első körben az események kronológiáját követve narratív leírást készíteni, epizódról epizódra követve az esemény lefolyását. Felfejteni az előzményeket, az esemény történetét, annak idejét, minden összetevőjét és összehasonlítani mai megjelenési formájával. Ehhez természetesen a résztvevő megfigyelés, a dokumentálódás, az interjúzás általi adatgyűjtés szükséges, és ezek nyomán olyan esetleírás vagy esetelemzés elkészítése, amely a következő szegmensek által írható le: az esemény térhasználat, időhasználat, a megjelenő tárgyi és verbális szimbólumkészlet, tárgyi elemkészlet, az aktorok, azok funkciója. Minél gazdagabb az összegyűjtött adatok mennyisége, minél részletesebb az összetevők számbavétele, annál átfogóbb képet kapunk mind a múltbeli, mind a jelenlegi alkalmakról. A mélyelemzés rávilágíthat az esemény társadalmi beágyazottságára, a korszakok összehasonlítása által pedig nyomon követhetjük az elmozdulások társadalmi kontextusát is. Ilymódon napjaink jelentéstermelő mechanizmusai is olyan értelmezési keretbe illeszthetők, amelyek a társadalmi terek átstrukturálódási folyamatait is érthetőbbé tehetik.

Sárosi-Blága Ágnes

A társadalomtörténet fejlesztési potenciál is lehet

A vitaindítóban vázolt két folyamat – a lokális identitásrehabilitáció és a helyi társadalomtörténeti anyaggyűjtés és kutatás – a rendszerváltás utáni székelyföldi társadalom egyik legfontosabb öndefiníciós kísérleteként értelmezhető. Mindkettő annak a közösségi szükségletnek a kifejeződése, hogy a helyi társadalmak újraértelmezzék önmagukat, saját múltjukhoz, identitásukhoz fűződő viszonyukat. Szociológusként jómagam is foglalkoztam a rendszerváltás utáni lokális identitásrehabilitációs folyamatok kutatásával, elsősorban a KAM Intézet kutatóinak munkássága révén figyeltem fel a folyamat jelentőségére: még 2010-ben, az államvizsga dolgozatom keretén belül vizsgáltam a madéfalvi Siculicidium emlékműhöz kapcsolódó ünnepség újjászerveződését, és annak közösségépítő funkcióit. Később pedig, 2015-ben egy kisebb ösztöndíjas kutatás keretén belül, Bodó Julianna témavezetésével, az

1989 utáni szimbolikus térfoglalási folyamatokat is elemeztem, a Hargita Népe napilapban megjelenő újságcikkek tanulmányozásával. Ez olyan eseményeket jelent – például iskolanévadásokat, emlékműállításokat, nemzeti jelképek használatát –, amelyekben a közösség újraértelmezte önmagát a rendszerváltás utáni első években. A kutatás egyik fontos következtetése az volt, hogy ezek az aktusok nemcsak emlékezteti, hanem identitásépítő és fejlesztéspolitikai funkcióval is bírnak.

Ennek a szakmai érdeklődésnek és munkának folytatásaként a 2015-2020 között végzett doktori kutatásomban azt vizsgáltam, hogy egy konkrét térség, a Felcsíki térség esetében milyen összefüggések vannak a lokális identitás és a vidékfejlesztési folyamatok között.

Az a fajta lokális tudástermelés és „bottom-up”, vagyis alulról szerveződő dokumentálás, amit az ilyen jellegű kutatások létrehoznak, társadalomtudományi szempontból azt jelzi, hogy a társadalom nemcsak kutatás tárgya, hanem kutató alanya is lehet. A monográfiák megírásával és a helyi adatgyűjtésekkel a különféle helyi aktorok, helyi elitek (tanítók, nyugdíjas értelmiségiek, papok, társadalomkutatók) a társadalmi emlékezet egyfajta intézményesítésének szereplői lettek. A folyamat értelmezhető a poszt szocialista átmenet kulturális kompenzációs mechanizmusaként is, amikor a helyi közösségek az önrendelkezés és cselekvőképesség új formáit keresik. A keletkezett anyagok azonban, ahogyan a vitaindító is tárgyalja, fragmentáltak, különböző tudományos szinten állnak, nincsenek archiválva, nem hozzáférhetők (vagy legalábbis sok esetben csak véletlenszerűen). Ez a folyamat, organikus jellege miatt autentikus, és értéke éppen ebben a módszertani sokszínűségben rejlik. A szakmai közösség szerepe az lehet, hogy keretezze, kontextualizálja és láthatóvá tegye ezeket a kezdeményezéseket. A társadalomkutató tehát lehet egy mediátor, aki kapcsolatot teremt a helyi tudás és az akadémiai tudás között, vagy módszertani tudást nyújthat adatbázisok és hálózatok építéséhez. Fontos cél lehet mindebben, hogy a helyi tudás ne csak emlékezetanyag maradjon, hanem társadalomtörténeti forrás legyen.

Javaslatok

Egy továbblépési irány lehet szervezési szempontból például térségi tudástérkép létrehozása digitális formában, ami nyilvános katalógusként működhet a már meglévő helyi társadalomtörténeti munkákról. Ez szorosan kapcsolódhat egy közösségi

archívum létrehozásához, ami oral history interjúkat, kéziratokat, helyi dokumentumokat őriz meg és tesz hozzáférhetővé a nyilvánosság számára. Nem utolsósorban, fontos lehetne olyan kutatói műhelyhálózat létrehozása, ami ösztönzi a további tematikus kutatási programok végzését, például (1) a rendszerváltás utáni közösségi újjászerveződésről vagy (2) a helyi fejlesztés és identitás kapcsolatáról.

1. Kutatási javaslat: A rendszerváltás utáni közösségi újjászerveződés vizsgálata

A rendszerváltást követő első években a székelyföldi közösségekben sokrétű és gyors ütemű újjászerveződési folyamatok zajlottak, amelyek egyszerre érintették a helyi intézményeket, a közösségi önszerveződést és az identitáskeretek újratermelődését. Ezek a folyamatok mára részben halványulnak, dokumentum- és emlékezetalapjuk is veszít láthatóságából, ezért társadalomtörténeti szempontból kiemelten indokolt lenne e változások részletes rekonstruálása és összehasonlító elemzése. A kutatás feltárhatná, hogy mely aktorok, milyen stratégiák formálták az újjászerveződést, illetve hogyan járult mindez hozzá a térség mai társadalmi állapotának kialakulásához.

2. Kutatási javaslat: A helyi fejlesztés és identitás összekapcsolódásának társadalomtörténeti vizsgálata

A helyi fejlesztési elképzelések és a kollektív identitás alakulása a 1990 utáni időszakban rendkívül szorosan összefonódott a térségben, ennek a hatása még ma is erőteljes: a fejlesztési prioritások gyakran identitásképző elemekre épültek (például több településen a központok, főterek, szobrok, emlékművek felújítása vagy újraértelmezése egyszerre volt fejlesztéspolitikai lépés és identitás-rehabilitáció), miközben az identitásdiskurzusok maguk is alakították a fejlesztési döntéseket és erőforrások csoportosítását (számos településen alakultak ki olyan események - falunapok, fesztiválok, helyi termékmozgalmak -, amelyek egyszerre szolgálták a közösségi identitás megerősítését és a turisztikai vagy gazdasági fejlesztési célokat). A rendszerváltás utáni privatizációk, gyárbezárások vagy új vállalkozások megjelenése sok település arculatát és önmeghatározását is átalakította. A 1990 utáni időszakban az egyházak és újonnan alakuló civil szervezetek egyszerre váltak szociális, kulturális és fejlesztéspolitikai aktorokká. Sok helyen ők indították el a műemlék-felújításokat,

szociális programokat vagy közösségi tereket érintő fejlesztéseket (például ravatalozó építés), melyek identitásformáló jelentőséggel bírtak.

Ennek a dinamikus kölcsönhatásnak a formái és szereplői az elmúlt években fokozatosan háttérbe szorultak, ezért társadalomtörténeti jelentőségű lenne ennek a kapcsolatrendszernek az átfogó feltárása. A kutatás rávilágíthatna arra, hogy a fejlesztési gyakorlatok és identitásstruktúrák hogyan erősítették vagy éppen korlátozták egymást, és milyen hosszabb távú hatásai vannak mindennek a térség társadalmi működésére. A kutatás vizsgálhatná, hogyan váltak bizonyos történeti narratívák (például hősi múlt, eltűnő mesterségek, székely autonóm hagyományok) fejlesztési források szervezésének és közösségi mobilizációnak alapjává. Ezek a narratívák sok településen meghatározták, milyen típusú projektek nyertek társadalmi támogatást.

Hozzászólásomat azzal a gondolattal zárnám, hogy a helyi társadalomtörténet feltárása nem csupán múltidézés, hanem a térség társadalmi önreflexiójának, jövőtervezésének, fejlődésének egyik legfontosabb terepe. A székelyföldi térség esetében a társadalomkutató nem kívülálló megfigyelő, hanem ennek a reflexív folyamatnak a résztvevője, keretezője és továbbgondolója lehet.

Kedves-Horvát Anett

Vizualitás és társadalom –székelyföldi „vizuális humaniórák” program

A szakmai kerekasztal témája a rendszerváltást követő időszak erős lokális identitás-újjaépítési folyamatára és annak eredményeire hívja fel a figyelmünket. Arra hív, hogy a jövő perspektívájából gondoljuk végig a folyamat eredményeit: mit kezdhet a térségi társadalomkutató a spontán szerveződő tudástérrel, és hogyan segítheti tovább a folyamatot?

A székelyföldi térség társadalomtörténeti vonatkozásairól számos helyi monográfia, történeti és néprajzi kiadvány született, amelyek vitathatatlan adat- és forrásanyagot jelentenek a térségi kutatások terén. Mivel azonban előremutató javaslat megfogalmazása a cél, egy olyan megközelítési lehetőséget vázolok fel, amely a már meglévő tudásteret egyazon szempont mentén képes egyesíteni, ugyanakkor kijelölhet egy lehetséges tudományos keretet a rendszerbe foglaláshoz is.

Megközelítési lehetőség

A vizuális kultúra demokratizálódása – vagyis a fényképezés mint technológia, illetve a fényképezőgép mint eszköz széleskörű elterjedése, – egy újfajta, részvételi jellegű emlékezetalkotást hozott létre. Ezzel a változással a helyi közösségek többé már nem csupán befogadói, hanem aktív alakítóivá is váltak az emlékezés kultúrájának.

A rendszerváltozást követő időszakban a térségünkben kibontakozó lokális identitás-újräépítési, reteritorizációs folyamatokban a vizuális anyagok kiemelt szerepet kaptak. A helyi közösségek múltjának újrafogalmazása nem csupán szöveges, hanem jelentős részben képi eszközökkel valósult meg: a korabeli fényképek, plakátok, videófelvételek, emlékművek, címerek, zászlók, helyi kiadványok mind-mind olyan vizuális tartalmak, amelyek a társadalmi emlékezet újjärendezésének eszközeiként funkcionáltak.

Ha elfogadjuk ezt a tényszerű megállapítást, akkor megérthetjük, hogy a vizuális reprezentációk nem pusztán dokumentálták a változásokat, hanem aktívan közreműködtek a tér újraértelmezésében, a kollektív identitás megerősítésében, valamint a közösségi múlt narratíváinak kialakításában. A vizuális források kutatása ezért az identitásképzés, a kollektív emlékezet és a szimbolikus térfoglalás vizsgálatának alapvető dimenzióját jelenti.

A képi anyagok elemzése során egyaránt releváns a vizuális antropológia, az emlékezetkutatás, vagy a kulturális szemiotika megközelítése. A térstruktúrák és a vizualitás metszéspontjainak kutatásához kiváló forrásokat jelenthetnek a feltárt, gyűjtött, esetleg már digitalizált családi és közösségi fotóarchívumok (pl. múzeumok fotóarchívumai), vagy a helyi monográfiákban, kiadványokban megjelenő, forrásként használt képi anyagok (pl. plakátok, képeslapok, naplók, újságok illusztrációi, reklámképek). Ugyancsak a vizualitás kifejezési formáinak tekinthetjük a közösségi terekben megjelenő elemeket (pl. szobrok, zászlók, utcanévtáblák, emlékhelyek), amelyek a regionális önmeghatározás változó szerkezetét tükrözik.

Javaolat

A vizuális anyagok rendszerváltás utáni reprezentációs jelentősége tehát nem mellékjelenség, hanem a lokális társadalomtörténeti rekonstrukció kulcstényezője. A képek ugyanis nemcsak dokumentálnak, hanem identitást, múltképet és

térértelmezést teremtenek. A feladat tehát az, hogy a meglévő vizuális örökséget tudományosan feltárjuk, értelmezzük, esetleg intézményesítsük anélkül, hogy elveszne a spontán és közösségi jellege. Szükség van a tudományos keretekhez és módszertani támogatáshoz ahhoz, hogy a rendelkezésünkre álló vizuális anyagok rendszerezett, hozzáférhető és értelmezhető módon maradjanak fenn.

Meglátásom szerint a térségre irányuló társadalomtörténeti kutatásoknak kiemelt célja lehet a helyi vizuális források feltárása, katalogizálása, elemzése és digitális feldolgozása, valamint olyan módszertani ajánlások kidolgozása, amelyek segítik a közösségi archívumépítést és a képi emlékezet tudatos kezelését.

Egy régiós „vizuális humaniorák” program létrehozása hozzájárulhatna ahhoz, hogy a már meglévő spontán kezdeményezések strukturált tudományos keretet kapjanak, miközben megőrzi alulról szerveződő, közösségi jellegüket. A vizuális anyagok kutatása így nem csupán a múlt megértését szolgálná, hanem aktív része lehetne a jelenkori identitás- és térképzés folyamatának, illetve a jövőbeli kutatási irányok formálásának is.

A program célja, hogy összekapcsolja a vizuális források tudományos feldolgozását és társadalmi hasznosítását, miközben hozzájárul a lokális tudástermelés és közösségi emlékezet fenntartásához. A „vizuális humaniorák” szójáték itt olyan interdiszciplináris megközelítést jelöl, amely képi források révén közelít a társadalomtörténethez, identitáskutatáshoz és emlékezetpolitikához.

A program fő célkitűzései:

- A régió vizuális társadalomtörténeti forrásainak egybegyűjtése, megőrzése és rendszerezése.
- Hozzáférés biztosítása a képi örökséghez (nyílt, közösségi archívum).
- Oktatási és közösségi bevonás: a vizualitás társadalmi szerepének tudatosítása.

Megszólítható célcsoportok:

- kutatók: társadalomkutatók, történészek, antropológusok, néprajzkutatók, kulturális örökséggel foglalkozó szakértők (pl.: a vizuális forrásokhoz hozzárendelhetők kiadványok, ismeretterjesztő cikkek, tanulmányok)
- közösségek: helyi önkormányzatok, civil szervezetek

- oktatás: diákok, pedagógusok
- társadalom: mindenki, akit érdekel a vizuális emlékezet és a térségi identitás

A megvalósítás lépései (nem időrendben):

1. A térségi kutatók, helyi önkormányzatok, múzeumok, egyházi és civil szervezetek megszólításával és bevonásával közös (digitális) archívumba gyűjteni a lokális forrásokat egy előzetesen kidolgozott metaadatolási szempontrendszer mentén.
2. A vizualitás és a közösségi emlékezet kapcsolatának tudatosítása: a képi források segítségével egyfajta közösségi emlékezet-platform létrehozása, ahol az egyének megoszthatják a képeiket (fotók, plakátok, képeslapok, térképek, stb.) és a hozzá kapcsolódó történeteiket. Ti.: a platformra nemcsak szakértők, hanem bárki feltölthet tartalmakat.
3. A platform mögött központi koordináló egység működik: vizuális referensek kijelölése szükséges, akik előre meghatározott szakmai és közösségi irányelvek mentén megszűrlik a platformra kikerülő tartalmakat.
4. Idővel a platform anyagainak elemzésére kutatási programot is lehet hirdetni: kutatócsoport létrehozásával, tematikus esettanulmányok publikálásával, konferenciák és workshopok szervezésével felhívni a figyelmet a platformra. Ezek a rendezvények arra is alkalmat adnak, hogy a platform hatásait és eredményeit a saját, helyi közösség is folyamatosan követni tudja, a magáénak érezze.
5. A platform körüli tudományos munka mindvégig szem előtt tartja a közösségi visszacsatolás elvét: pl. középiskolai és egyetemi tananyag kidolgozásával segíti a vizualitás társadalmi szerepének tudatosítását (ld. vizuális forráselemzési módszerek ismerete az oktatásban, vagy tematikus napok és műhelyfoglalkozások a „Hogyan olvassunk képeket?” kérdés mentén).

Konzekvencia

A *Vizualitás és Társadalom – Székelyföldi Vizuális Humaniórák Program* nem csupán egy kutatási projekt, hanem tudástér-építési kísérlet, amely egyaránt szolgálja a tudományos, a kulturális és a társadalmi célokat. A program egyidőben biztosíthat adattárat a kutatók részére, oktatási erőforrást a társadalom részére, illetve önreflexióst a helyi közösség részére.

Ferencz Angéla

Foglalkozunk a helyi művelődéstörténettel

Régóta dolgozom a Hargita Megyei Kulturális Központban, amelynek a tevékenysége igen szerteágazó, mondhatni minden belefér, ami közösségi értékeinket érinti. Sok kapcsolatunk van a falusi közösségekkel, műkedvelő, önművelő csoportokkal, lokális szervezetekkel, hivatalokkal. 2006-ban jelentettük meg a Kultúrázók című kiadványt, amely falusi művelődésszervezőkkel készített interjúkat tartalmaz. Ebben a kiadványban az interjúalanyok szakmai szerepfelfogását, a falusi társadalom működését, kultúrához való viszonyát próbáltuk feltárni. Számos terepút, rendezvény tapasztalatával a hátam mögött azt látom, hogy a jelen működése, helyi habitusok csak úgy érthetők meg, ha *megvizsgáljuk a rendszerváltás előtti időszak működési módjait*. Ezzel a gondolattal tudok a témafelvetőhöz kapcsolódni: nagyon fontos kutatási téma a rurális művelődés története.

Segítenek ebben elindulni a már megjelent helytörténeti munkák. A rendszerváltás óta számos falumonográfia, falutörténet látott napvilágot. Ezek már jóformán készen álltak az asztalfiókban, vagy új lendülettel íródtak, hiszen nemcsak a hiány volt hatalmas, ami a helyi, hiteles történeti írásokat illeti, hanem az információéhség is. Szerkezetüket, tartalomjegyzéküket illetően ezek a kiadványok monográfikus igényvel születtek, a lehető legtöbbet fel akartak ölelni, el akartak mondani az illető településről. Különböző felkészültségű szerzők tollából sok jó anyag született, sok téma részben csak íródott meg, érezhető, hogy inkább a hiánypótlás vezérelte a kiadást, mintsem a szakmaiság. A közművelődésről, kultúráról, oktatásról, néphagyományokról, közösségi szokásokról írt fejezetekből csupán részben, hiányosan sejlik fel a települések lokális művelődéstörténete.

Azt gondolom, hogy itt van feladatunk, immáron a mai tudásunk, kérdésfelvetéseink, a mai perspektívánk szemszögéből kutatni, tárni föl a múltat. Az 1945-1989 közti időszakot a szocialista kultúrpolitika határozta meg, ennek a működésmódnak lettek örökösei a rendszerváltás után létrejött vagy tovább éltetett intézmények, szerveződések.

Ha megértenénk, hogyan zajlott a társadalomszervezés ebben a korábbi időszakban, és mi az, ami átsugárzik abból a mába, akkor nagyon érdekes dolgok derülnének ki.

Elgondolkodtam, hogy melyek volnának azok a részterületek, amelyeket meg lehetne kutatni. Ezt az időszakot az állami ideológiai elvárásoknak a nagyon erős jelenléte, és ehhez viszonyítva székelőföldi közösségi alkalmazkodási stratégiák sora jellemzi. És ha elgondoljuk, hogy a szocialista életmód propagálása, a politikai lojalitás, a Ceausescu kultusz éltetése, a hagyományos falusi közösségek modernizálása és a régi paraszti világ felbomlása is zajlik, akkor látjuk, hogy mennyi érdekes és összetett a kérdés.

Első témaként a művelődési otthonokat nevezem meg. A szocialista kultúrpolitika erős hálózatot épített ki és működtetett. Milyen ez a hálózat, hogy működött, mi volt a megyei illetve a lokális szervek szerepe ebben? Kik voltak a működtetők, hogyan rekrutálták őket? Gyakran helyi tanítók, kultúrfelelősök voltak, akik egyben ideológiai felelősök is, de ugyanakkor látnunk kell, hogy a helyi közösségszervezésben nagyon fontos szerepük volt. Zajlottak ezekben a kultúrokban propaganda filmvetítések, kötelező ünnepségek is, de zajlottak itt olyan események, amelyek mégis valamiféleképpen működtették a közösségeket: néptáncsoportok, énekkar, színjátszás, népművészeti tevékenységek. Azt láthatjuk, hogy a tradicionális kultúrát ártalmatlannak találta a szocializmus, és ideológiai keretben ugyan, de mégis volt egyfajta támogatottsága a népi kultúrának.

Hogyan működhetett ez? Mi volt ez a kettősség? Az oral history módszere kiválóan alkalmas ezeknek a történeteknek a feltárására.

Vagy említhetném a falusi könyvtárhálózatot. Ebben az időben nagyon sok ideológiai töltetű könyv jelenik meg a könyvtárakban, ennek ellenére mégis van az olvasásnak, az informális könyvszerzésnek volt egy nagyon erős jelenléte. Ez hogyan működött?

A vallásosság nagyon fontos a mi térségünkben, és tudjuk, hogy kulturális programok voltak olyan időszavokra szervezve, amikor templomba kellett járni. Ez a kettősség bizonyára emlékezetes azok számára, akik korábban születtek, de ezekre a történetekre érdemes volna kitérni: mit jelentett a család, a közösségi élet szempontjából, hogyan működött. Milyen stratégiák alakultak ki a tiltás helyzeteinek a kezelésére?

Érdemes volna vizsgálni a kisebbségi kultúra szempontjából a történeteket, hogy milyen ellenkultúra bontakozott ki, akár informális szerveződések, olvasóköri, táncházak stb. szervezésével, melyek voltak az ellenállásnak a fórumai.

Összegezve azt gondolom, hogy azok a rutinok, vagy azok a készségek, amelyek kiformalódtak a helyi közösségi válaszokban, ezek a kettősségek, a hivatalos keretek kihasználása, a rejtett ellenállások, a nagyon erős informális hálózatok, amelyek létrejöttek, és a kulturális identitást őrizték, ezek mindenképpen magyarázatot adnak azokra a működésekre, amelyekkel én a munkám során a rendszerváltást követően találkoztam és találkozom. Javaslatom: egy-egy településen interjúzni, csoportok archívumát, fényképeket, plakátokat, újságcikkeket gyűjteni, elemezni, mert ezáltal nemcsak megírható a helyi művelődés története, hanem a közösségek rejtett működésmódjára is nagyon jó válaszokat találhatunk.

Demeter Csanád

A jövő a helyi múltból épül. A székelyföldi helytörténeti kutatások jelentősége és a kutatási infrastruktúra fejlesztésének szükségessége

A helytörténeti kutatások minden közösség életében meghatározó szerepet játszanak, hiszen a lokális identitás, a közös múlt ismerete és a történelmi tudatosság nagymértékben hozzájárulnak a társadalmi kohézió és a kulturális önazonosság erősítéséhez. Különösen igaz ez Székelyföld esetében, ahol a települések története, a családi hagyományok, az oktatási és egyházi intézmények múltja, valamint a társadalmi változások dokumentálása mind olyan terület, amely folyamatos feltárást és rendszerezést igényel. Bár az utóbbi évtizedekben jelentős számú helytörténeti munka született, ezek többsége széttagolt, egyénileg végzett kutatások eredménye.

Székelyföld napjainkban is egy olyan vidéki térség, amelytől messze vannak a nagy egyetemi központok, levéltárak, kutatóintézetek. Ez a földrajzi távolság azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne rengeteg érték, dokumentum, feltárássra váró történet a közvetlen közelünkben. Épp ellenkezőleg. A múltunk itt van, körülöttünk: a családi fényképekben, az iskolák régi irattáraiban, a templomok levéltáraiban, az idősebb emberek eleven emlékezetében. És ott van mindazok munkájában, akik évtizedek óta szenvedéllyel gyűjtik a helyi történeteket.

A rendszerváltás óta számos helyi monográfia, családtörténet, településtörténeti munka készült a közelmúltban, amelyeket szükséges lenne egységes adatbázisba foglalni, egy átfogó, mindenki számára elérhető értéktárat készíteni.

Ma a helytörténeti kutatások túlnyomó része egyéni kezdeményezésekből születik. Pedagógusok, helyi értelmiségiek, lelkes kutatók írnak falutörténeteket,

gyűjtenek adatokat, digitalizálnak fényképeket – sokszor saját erejükből, mindenféle intézményi háttér, módszertani támogatás vagy anyagi segítség nélkül. Ez óriási teljesítmény, de ugyanakkor óriási teher is. Hiszen intézményi háttér nélkül ezek az anyagok gyakran el sem jutnak a közösséghez, a szélesebb nyilvánossághoz. Sok munka megmarad kéziratban, vagy kevés példányszámban, többnyire helyi szinten értékesítik. Ennek következményeként a közelmúlt értékes helytörténeti munkái szétszórta hevernek, anélkül, hogy bármiféle központi, nyilvános nyilvántartásba kerülnének.

De nem csak a helytörténeti könyveknek és monográfiáknak van jelentőségük. Óriási értéket képviselnek azok a szakdolgozatok, középiskolai kutatómunkák, pedagógusi didaktikai dolgozatok is, amelyek a térségünkről, egy-egy településrészletről vagy éppen egy helyi eseményről születtek. Ezek a dokumentumok ma javarészt ismeretlenek, könyvtárakban, iskolai levéltárakban porosodnak, pedig az érintett fiatal kutatók fontos, apró, de annál értékesebb felfedezéseket tesznek a saját közösségeik múltjáról.

Éppen ezért az egyik legnagyobb lehetőségünk az, hogy tudatosan és szervezeten bevonjuk a diákokat és az egyetemistákat a helytörténeti kutatásokba. A fiatalok számára óriási élmény, amikor interjúkat készíthetnek a nagyszüleikkel, feltárva a szóbeli hagyományt, vagy amikor megtalálnak egy régi fényképet, egy elfeledett levelet, vagy amikor egy-egy településtörténeti adatot először ők fedeznek fel a régi iratok között. A helytörténet nem csupán száraz tudomány – egyben közösségi élmény, identitáserősítő folyamat, amely közelebb hozza egymáshoz a generációkat, hidat épít a múlt és a jövő között. A helytörténeti nevelés a legbiztosabb módja annak, hogy a fiatalok megértsék, honnan jöttek, és hová tartanak.

Székelyföldön szükség lenn egy olyan intézményre (intézményekre), amely összefogja mindezt a sok szétszórta, fragmentált munkát. Szükségünk van egy regionális helytörténeti központra, egy "Székelyföldi Digitális Értéktárra", amely fogadja, szakszerűen digitalizálja, rendszerezi és a modern technológiák segítségével széles körben elérhetővé teszi mindazt, amit a helyi kutatók, tanárok, diákok, történészek létrehoznak.

Ez az intézményesülés nemcsak megőrizné a múltunkat a feledéstől, hanem láthatóvá is tenné azt. Hiszen ma a helyi kutatók sokszor nem is tudnak egymás munkájáról, párhuzamos kutatásokat végeznek, vagy nem ismerik a már meglévő

eredményeket. Ha lenne egy közös tér, egy közös platform, egy egységes online adatbázis, ahol ezek az eredmények összegyűlnek, akkor a helyi történészek, pedagógusok és lelkes amatőrök hálózata is megerősödne. Létrejönne egy valódi szakmai közösség, amely együtt gondolkodik, együtt kutat, és együtt épít jövőt a közös múlt fundamentumain. Ez a hálózatosodás a garancia a fenntarthatóságra.

Összegző javaslat

A javaslatunk tehát két, egymással szorosan összefüggő pillérre épül, amelyek a probléma gyökerét célozzák meg.

Az első: a helyi szereplők – tanárok, diákok, egyetemisták, helytörténészek, civil gyűjtők – minél szélesebb körű és szervezettebb bevonása a múlt feltárásába, módszertani képzésekkel, pályázati lehetőségekkel, és tegyük őket érdekeltté abban, hogy ezt a munkát ne csak egy-egy projekt erejéig, hanem minél hosszabb távon végezzék. A helyi közösségek aktivizálása az első lépés.

A második: hozzunk létre egy dedikált regionális intézményt, vagy adjunk egyértelmű feladatot és szükséges erőforrásokat egy már létező, erre alkalmas intézetnek (például egy megyei levéltárnak, múzeumnak, a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Intézetének, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kihelyezett tagozatainak, a Hargita Megyei Kulturális Központnak, stb.), amely képes a helyi forrásokat szakszerűen rendszerezni, digitalizálni, és egy átlátható, modern, kereshető adatbázisban a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tenni.

Ha ez a két dolog – az emberi erőforrás aktivizálása és a szükséges intézményi háttér megteremtése – megvalósul, akkor létrejöhet egy olyan élő, dinamikus értéktár, amelynek a jelentősége messze túlmutat a jelenen. Egy olyan digitális és fizikai gyűjtemény, amely nemcsak a ma emberének, hanem az utókornak is megőrzi mindazt, amit ma még a saját szemünkkel láthatunk, de holnap már talán örökre elveszik a feledés homályában.

Székelyföld története nem csak a zárt levéltárak mélyén van, hanem a mindennapjainkban, a családi történeteinkben, a közösségi emlékezet minden apró szilánkjában. Ezért kötelességünk ezt a mozaikot aprólékosan összegyűjteni és megőrizni. Mert aki a történelmét elveszíti, az előbb-utóbb önmagát, a gyökereit és az identitását veszíti el.

András Ignác***Javasolt társadalomkutatási témák (kászoni térsége)***

A Kászoni-medence Erdély, Székelyföld néprajzi tájegység része. Földrajzilag Kászon még ma is zárt vidék és még mindig egy sajátos színfolt a magyarság néprajzi térképén, olyan népi értékek őrzője, melyeknek kutatását és feldolgozását addig kell elvégezni, amíg még nem túl késő. A medencében végzett kutatásaim arról győztek meg, hogy a legnagyobb társadalmi változások a térségben a 20. században mentek végbe. 1962. márciusában Kászonban is megtörtént a kollektivizálás, amely a lakosságot a hagyományos életvitel feladására kötelezte, a gyökeres társadalmi változás a falu etnikai összetételének megváltozását is befolyásolta. A kollektivizálás után Kászonban is elkezdődött belföldi migrációs folyamat az 1989. évi decemberi rendszerváltás után hirtelen a nyugat-európai országok felé irányult. Románia 2007-es csatlakozása az Európai Unióhoz felgyorsította a migrációt Nyugat felé. Az életvitel átalakulásának okai elsősorban a végbement társadalmi és gazdasági változások, melyeket a világháborúk, a kisebbségi sors, a tulajdonformák megváltozása és nem utolsósorban a globalizáció idéztek elő.

A jól szervezett rendtartó kászoni székely falvak rendjét, hagyományos életmódját, szokásvilágát a magyarság történelmének sorsfordító eseményei kavarták fel, változtatták meg. Ezek a meghatározó események az utóbbi két évszázadban az 1848-49-es szabadságharc elvesztése, az 1867. évi kiegyezés, az első világháború és a trianoni békediktátum 1920-ban, a II. világháborút követő események: a kollektivizálás 1962-ben, közigazgatási átszervezés 1968-ban, a rendszerváltás 1989-ben.

A történelmi és társadalmi változások az 1900–2020 közötti időszakban megváltoztatták a község népességének számát, a lakosság etnikai összetételét, foglalkozását és véleményem szerint a szokások gyakorlásában is változásokat eredményeztek.

A vizsgált időszak demográfiai változásai a következő társadalmi-politikai események következményei:

- világháborút követő események
- világháborút követő politikai változások
- Az 1962. márciusában bekövetkezett kollektivizálás
- Az 1968-ban történt területi átszervezés (megyesítés)
- 1989. decemberében történt rendszerváltás

- Az 1989. decembere utáni külföldi munkavállalás
- Románia csatlakozása az Európai Unióhoz (2007. január 1.)

Vizsgálatra javasolnám a kászoni társadalom változásait az alábbi témakörökben:

1. A demográfiai változások, az etnikai összetétel megváltozása akkulturációs folyamatokat indított el. Érdeemes volna megvizsgálni, hogy a különböző vallási felekezetek, a különböző etnikai eredetű közösségek milyen hatással voltak egymásra. A román származású, de magyar nyelven kommunikáló közösség a második világháború után vallásváltáson is átment, görögkatolikusból egy rendelet nyomán ortodoxok lettek. Mi okozta e közösségben, hogy lemondtak anyanyelvükről, népviseletükről? Van olyan falu (Kászon-feltíz), ahol a magyar lakosság már kisebbségnek számít a roma lakossággal szemben. Milyen társadalmi átalakulásokat eredményezett az új helyzet?
2. Az Európai Unióhoz való csatlakozás után elkezdődött a munkaerő migrációja Nyugat felé. A kászoni társadalomra jellemző volt régen is e folyamat, csak a távolságok változtak meg. Régen is és ma is az ideiglenes elvándorlás volt a jellemző. Régen főleg pénzt hoztak haza az ideiglenes munkahelyről, jelenleg a mezőgazdaságban használt gépeket hozták haza Nyugatról. A gépesítés a munkával kapcsolatos szokások gyökeres átalakulását eredményezte. Érdeemes volna válaszokat keresni arra a kérdésre, hogy a gépesítés milyen hatásokkal van a hagyományos gazdálkodásra?
3. Valamikor Kászonra jellemző volt a kaláka, a hosszú téli estéken a szórakozással összekapcsolt közös munkavégzés. Mindez már lassan csak emlék, de valami kell mindezeket helyettesítse napjainkban is. A kérdés az, hogy milyen új formái vannak kialakulóban a közösségi élet terén.

Biró A. Zoltán

Társadalomtörténet – élethelyzetek szerint

A lokális társadalomtörténet fontosságát, az ezzel kapcsolatos társadalmi érdeklődést, a helytörténi kiadványok, anyagok nagy számát tulajdonképpen nem nehéz indokolni egy olyan félperiferikus helyzetű, vidéki jellegű térségben, amelyben a lokalitásnak (a lokális szerveződésnek, a lokális intézményeknek, a lokális identitásnak) hosszú idő óta meghatározó szerepe van. Az is kézenfekvőnek tűnik – ezt kiemelni a vitaindító anyag is –, hogy a lokalitás napjainkban tapasztalható

rehabilitációs folyamatában a helytörténet nagy szerepet kap. A társadalomtörténet fontossága kapcsán lehet hivatkozni a szakirodalomra is, a mikrotörténetírás előtérbe kerülése, a „tegnapi világok” partikuláris eseményeinek és szerepének a kutatása ma már a szakirodalomban széles körben elfogadott, és a Nagy Történelemmel foglalkozó történetírás mellett széleskörben polgárjogot nyert. Azt nyilván nem mondhatjuk, hogy a mikrotörténetírás szakmai vonulatának a térségi monográfia készítői körében valamiféle szakmai hatása lenne, sokkal inkább a lokális identitásépítés igénye áll a feltáró, adatközlő jellegű helytörténeti munkák készítése mögött. Azt azonban érdemes hangsúlyozni, hogy a helyi léptékű társadalomtörténet jóval összetettebb annál, amit a „tegnapi világ” eseményeinek, szereplőinek, statisztikai adatainak, vizuális anyagainak, fellelhető dokumentumainak feltárása, összegyűjtése, kiadványokban való közzététele jelent. Ezzel kapcsolatban két szempontot szeretnék röviden jelezni.

- a. A tereptapasztalat alapján azt lehet mondani, hogy a lokális közösségek mai működésében az aktuális helyzet értelmezésével kapcsolatos magyarázatok rendszerint mai szereplőkhöz (intézmények, személyek, folyamatok) kötődnek. Holott lépten-nyomon találunk példákat arra, hogy a mai magatartások, életvezetési formák, kapcsolatépítési és működtetési gyakorlatok, szervezeti keretek, értékbeli és ideológiai beállítódások – kisebb vagy nagyobb módosulásokkal – a korábbi évtizedekben kialakult társadalmi mintákhoz kapcsolódnak, úgymond újratermelődnek. Ez nem véletlen, hiszen a társadalmi folyamatok nem „útfüggetlenek”, a korábbi állapotok és folyamatok szerepe hosszabb időintervallumban meghatározó lehet. Egy olyan társadalmi közegben ahol az önellátó, függetlenségre törekvő családi életvezetésnek, illetve a lokális társadalomszervezés formális és informális közösségi modelljeinek a rehabilitálása központi szerepet kap ott a kulturális pattern-ek folytonossága nem meglepő. A társadalomtörténeti megközelítések számára ezért a közelmúlt eseményeivel, intézményeivel, szereplőivel való foglalkozás legalább annyira fontos és termékeny lehet mint azoknak az időszakoknak a feltárása, amelyek a mai emlékezet számára már nem elérhetőek.
- b. A második szempont módszertani jellegű. A térségi társadalomtörténeti munkák többsége lineáris jellegű abban az értelemben, hogy a település

történetét egy kezdetektől máig tartó folyamat mentén rendezi, amelyben el lehet időzni hosszabban is egyik vagy másik eseménynél, de a kronologikus rend szerepe meghatározó mind a bemutatásban, mind pedig a bemutatáshoz csatolt értelmezésekben. A térségben folytatott életút kutatási tapasztalataink szerint hasznos és eredményes megközelítés lehet az is, amely a tényfeltárást, a bemutatást, az értelmezést „szituációk” keretében igyekszik megoldani. A szituációk olyan társadalmi kontextust jelentenek, amelyben a vezető személy (helyi elitek¹) vagy a helyi intézmény rendelkezésére álló keretfeltételek (pozíció, szabályok, személyi vagy anyagi erőforrások, cselekvési lehetőségek) egy adott időintervallumban változatlanok. Jellemző példa erre a vezető személyek (helyi elitek) vagy helyi intézmények olyan vizsgálata, amely a vezető személy vagy intézmény „életútját” az egyes szituációk keretében vizsgálja. Ez a megközelítés tulajdonképpen arra utal, hogy az elitek és az intézmények életútja a társadalmi szerepvállalás tekintetében nem folytonos, az egyes szituációk függvényében a szerep működtetése különböző, következésképpen különböző az adott vezetői vagy intézményi szerep társadalom-építő funkciója, illetve különböző az az identitás is, amely az egyes szituációkban a vezető vagy az intézmény számára lokális keretben termelődik². Az emlékezési gyakorlat és az elemzési gyakorlat is hajlamos arra, hogy az egyes helyi elitek és intézmények társadalmi szerepét és identitását „lekerekítse”, kerek egésznek és változatlannak tekintse. A lokális léptékű rehabilitációs folyamat ezért egyfelől ösztönzi a társadalomtörténeti megközelítéseket (dokumentumok gyűjtése, tényfeltárást, értéktár készítés, közzététel), másfelől viszont a „tegnapi világ” szereplőinek, eseményeinek, intézményeinek felmutatási módjával sok esetben felnagyítja, időtleníti, jelképpé formálja

¹ A vidéki térségben működő elitszerepek kutatásával kapcsolatban az intézeti kutatásaink ismertetése az alábbi kiadványban érhető el: Biró A.Z., Sárosi-Blága, Á. (szerk.) Hivatali kötelezettség – közösségi szerepvállalás. Elitszerepek vidéki térségben. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2024.

² Erről bővebben: Biró A. Zoltán: Elitszerepek – székelyföldi életutak tükrében. In: Biró A. Z., Bukovinszky-Csáki O. (szerk.) ÉLETUTAK – Székelyföldi kortárs gyűjtemény 1. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2024. 431-454.

azokat, eltakarva ilymódon a helyi társadalmi folyamatokat. A helyi vezetők, a helyi diplomás szakemberek, a helyi mesteremberek, az iskola, a középületek, az egyház, a kultúrotthon, egy helyi üzem, a kollektív gazdaság, a korábbi helyi szövetkezet (csak néhány példa a sok közül) szituációk szerinti elemzése a helyi közösség szerveződéséről és működéséről olyan ismereteket kínálhat, amelyek a közösségfejlesztés és a bottom-up típusú helyi fejlesztés számára is hasznosíthatók.

Melléklet:

A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központ kutatási programjaihoz, munkatársaihoz kapcsolódó társadalomtörténeti kiadványok (részleges jegyzék):

- Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes (szerk.): *Társadalomtörténet és helyi fejlesztés. Műhelykonferencia, Szépvíz, 2014. október 17.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, „Szépvízért” Egyesület, Státus Kiadó, 2015.
- Biró A. Zoltán – Bukovinszky-Csáki Orsolya (szerk.): *ÉLETUTAK – Székelyföldi kortárs gyűjtemény 1.* Státus Kiadó, Csíkszereda, 2024.
- Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban* Helyzet könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda 2000.
- Bodó Julianna: (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról* Helyzet könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1998
- Bodó Julianna: *„Így kollektivizáltak minket...”. Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről* (Helyzet könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda 2004.
- Bodó Julianna: *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években.* Scientia Humana sorozat, MTA- Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2004.
- Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.): *Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön* (Helyzet könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1997.

- Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* Helyzet könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda 1996.
- Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962).* Pro Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2001.
- Oláh Sándor: *Falusi láttelepek (1991-2003).* Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.
- Oláh Sándor: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön.* Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.
- Oláh Sándor: *Kényszerek – tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból.* Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016.
- Oláh Sándor: *„Jövendőbeli emlékezetnek okáért írtuk...”* Egy székely falu íráshagyatéka. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2020.
- Oláh Sándor: *Sorsesemények.* Állami erőszak, társadalmi reakciók Udvarhely rajonban, a kollektivizálási kampányban (1950–1961). Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2023.
- Oláh Sándor: *Felügyelet és alávetettség.* Intézmények, eszközök, emberek a kommunista uralomgyakorlásban. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2023.
- Oláh Sándor: *Átmeneti idők.* Tapasztalat és megéléstörténetek a 20. századi Homoródalmáson. Átmentek könyvek. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Státus Kiadó, 2023.